

Aktivní hranice a evropeizace veřejné sféry Jak „stejný“ může být i „jiný“ a naopak¹

Karel B. Müller²

Katedra politologie, Fakulta mezinárodních vztahů VŠE, Praha

Active Border and the Europeanisation of Public Sphere. How Being the Same as and at the Same Time Different from. This paper suggests that Europeans need to treat both territorial and symbolic borders as specific cultural forms which enable to exercise and practise cross border communication. Such communication should allow for a better understanding of differences rather than constructing and perpetuating them. The notion of *active border* is introduced as a nexus of the Europeanization of public spheres and identities. *Active border* is interpreted as a border which supports and produces both public criticism and social integration without generating antagonism towards those from “over borders”. Contrary to *active border*, *passive border* entrenches stereotypical negative identities, cognitive foreclosures, and creates a significant hindrance in positive identities formation. The concept of *active border* contributes to the broad sociological context of Europeanization and trans/national public spheres and identities formations in which questions about cultural change and plurality should be discussed and in which the concept of *active border* offers the novel interpretative perspective. Among others, the paper draws inspiration from Edwards Shils' typology of collective identities, Erik Erikson's concept of identity formation, Gerard Delanty typology of cultural encounters.
Sociológia 2014, Vol. 46 (No. 4: 412-433)

Key words: *active border; Europeanization; European public sphere; European identity; European civil society; cosmopolitanism*

Úvod

Domnívat se, že hranice by bylo možné jednoduše odstranit, je očekávání na první pohled snad sympatické, avšak poněkud utopické. Ačkoli bychom se z normativního hlediska mohli plně postavit za tento požadavek, je třeba reflektovat skutečnost, že „odlišování“ je pravděpodobně neodstranitelný a konstitutivní rys identity. Zdá se pravděpodobné, že žádný jednotlivec (osobnost), ani žádný sociální celek (organizace, komunita, společnost) nemohou existovat bez určitého ohraničení, jakkoli prostupného a elastického. Důsledky prožívání hranice mohou být ambivalentní, záleží na povaze ohraničování a na jeho politických a sociálních důsledcích.

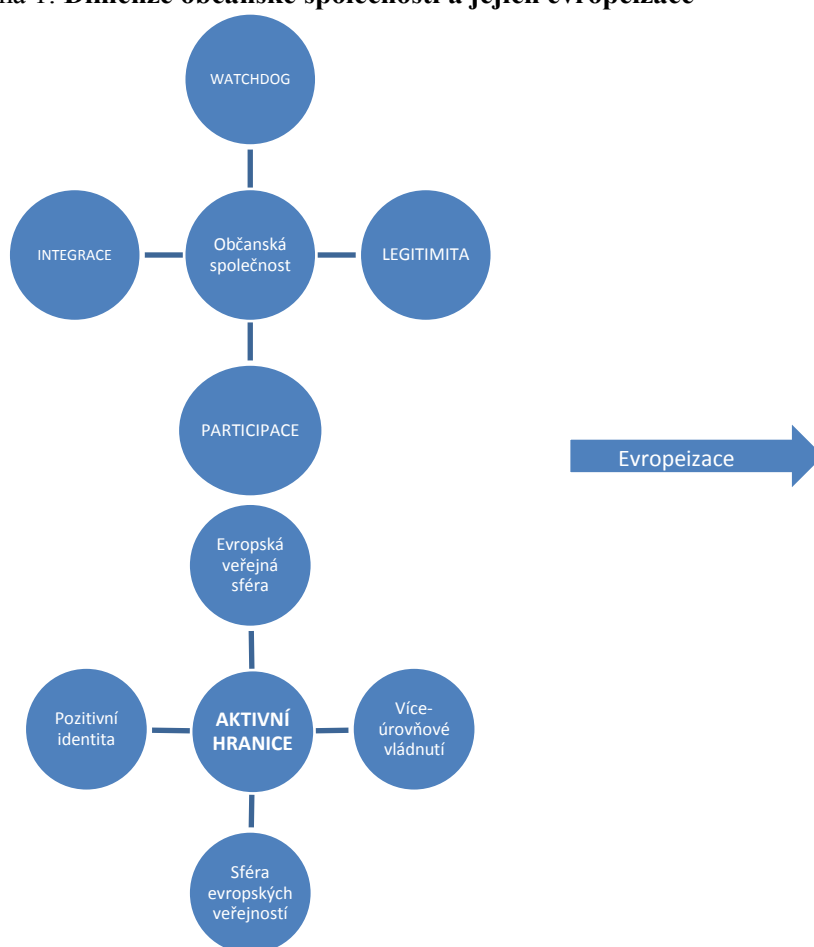
Cílem této stati je představení konceptu *aktivní hranice* jako svébytné kulturní formy, která umožňuje posilovat veřejný kriticismus, demokratickou integraci i formování pozitivních identit. Chci argumentovat ve prospěch teze, že *aktivní hranici* lze interpretovat jako klíčový *nástroj* evropeizace veřejné sféry

¹ Poprvé jsem představil koncept aktivní hranice v březnu 2011 v Oberwiesenthalu na konferenci “Kooperační vztahy v nové Unii”, kterou pořádala Česko-saská vysokoškolská iniciativa (Müller 2012a). Koncept jsem později předložil a diskutoval na řadě odborných konferencí i veřejných fór.

² Korespondence: Doc. PhDr. Karel B. Müller, Ph.D., Fakulta mezinárodních vztahů VŠE, Katedra politologie, nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3, Česká republika. E-mail: mullerk@vse.cz

a jako *měřítka i nástroj* (post-vestfálské) demokratizace. Koncept *aktivní hranice* se v rámci diskursu evropeizace snaží o synergické propojení, koncepční doplnění a argumentační rozpracování pojmového klastru *veřejné sféry, kolektivní identity a demokratického vládnutí*, který jsem představil a diskutoval již dříve (Müller 2012b), a který vychází z koncepčního zajištění komplementárním pojetím (evropské) občanské společnosti. (Schéma 1; viz Müller 2008) *Aktivní hranice* představuje koncept, který chce přispět k promýšlení vztahů mezi potřebou sociálního ohraničení a demokratické integrace na straně jedné a kognitivní otevřeností, kapacitou veřejného kriticismu a kulturní pluralizací na straně druhé.

Schéma 1: **Dimenze občanské společnosti a jejich evropeizace**

Koncepční zajištění komplementárním pojetím občanské veřejnosti, které je inspirováno především Tocquevillem a Giddensem (viz Müller 2003; 2006), předpokládá, že demokratizace vládnutí v nadnárodním rámci vyvolává potřebu posilovat atributy občanské společnosti, která je historicky vázána na národní stát, také v nově vznikajícím trans/nacionálním prostředí. Občanská společnost je vnímána především jako prostředí vyspělých občanských kompetencí, které obsluhují širokou škálu forem občanské participace uplatňujících se při spravování veřejných záležitostí. Občanská společnost je ale také považována za nezbytnou legitimizační základnu demokratické moci, dále za nejspolehlivější záruku ochrany (watchdog) před zneužíváním politické moci, a konečně také za prostředí produkující dostatečnou míru sociální soudržnosti a demokratickou integraci, která je (minimálně) založena na důvěře v obecně ustavená pravidla umožňující zvládání každodenních problémů i vážných sociálních konfliktů. Schéma 1 znázorňuje (možné formy) evropeizace jednotlivých atributů či dimenzí občanské společnosti a ústřední význam *aktivní hranice* jakožto dynamické matice mezi jednotlivými dimenzemi.

Ve své teoretické analýze uplatňuji mimo jiné tři respektované typologie. Jednak typologii kolektivní identity Edwarda Shilse (1975), když rozvádím jeho typ *občanského* (civil) kódu kolektivní identity. Další významnou inspiraci představují výzkumy formativních procesů identity Erika Eriksona (převzato z Hoover 1997) a zejména jeho typy pozitivní/negativní identity. Doplnkově ve své analýze užívám koncept *kulturního střetávání* Gerarda Delantyho (2011).

Úvodem je třeba deklarovat, že cílem této stati není kritické zhodnocení a doplnění rozsáhlé sociálně vědní literatury zabývající se předpoklady, formami a důsledky formování a prožívání ohraničení. Autor čerpá zdroje a argumenty z rezervoáru sociálních studií hranice (border studies), stať však nechce být kritickým zhodnocením stavu této oblasti bádání ani originálním příspěvkem ke zde užívaným a svojí povahou ryze interdisciplinárním přístupům. Takový úkol je nad autorovy možnosti i schopnosti. Koncept aktivní/pasivní hranice je primárně navázán na badatelský diskurs zabývající se trans-nacionalizací/evropeizací veřejné sféry.

Koncept aktivní hranice vychází ze sociálně konstruktivistického stanoviska, které reflektuje kulturní a sociální podmíněnost každého sociálního bádání a vědění i jejich cirkulární povahu. Koncept cirkularity vědění reflektuje předpoklad, že každé zkoumání sociální reality tuto realitu nejen třídí a interpretuje, ale současně i ovlivňuje a mění. (Giddens 1998; Wallerstein 1998) Koncepty aktivní a pasivní hranice jsou ideálně typickými pojmy, které jsou představeny jako kategorie s jasnou (teoretickou i empirickou) analytickou ambicí. Tato ambice vychází ze zřejmého normativního rámce teorie demokracie a občanské společnosti, který se uplatňuje v analýzách evropeizace veřejné sféry ve vztahu k proměnám identitárních i institucionálních předpokladů demokratického

vládnutí. (Beck 2006; Delanty – Rumford 2005; Eder 2006; 2007; Eder – Kantner 2000; Fraser 2007; 2013; Habermas 2001; Koopmans 2007; Koopmans – Statham 2010; Müller 2008; Trenz 2008; Risse 2010) Předkládaná stať je koncepčně-analytické povahy a jejím záměrem není empirická analýza využívající koncept aktivní hranice. Na empirické rovině se stať omezuje na ilustrativní představení analytických možností konceptu. Důvěryhodnější a produktivnější empirické uplatnění konceptu *aktivní hranice* by vyžadovalo propracovanější empirický přístup, jenž však není v možnostech této stati.

Formy, sociální funkce a proměny hranice

Interpretace konceptu *aktivní hranice* (jako kulturní formy evropeizace veřejné sféry) předpokládá rámcové zasazení interpretace do proměňujícího se kontextu ohraničování (liminality), který souvisí s globalizací. Lze rozlišovat hranice teritoriální (či politické), které jsou dílem zeměměřičů a hranice psychologické (či symbolické), které jsou sociálními konstrukty. Klaus Eder (2006) hovoří v této souvislosti o *tvrdých* a *měkkých* hranicích. V průběhu formování moderních národních států došlo ke značnému prolnutí *tvrdých* teritoriálních a *měkkých* symbolických hranic. Vypůjčíme-li si Gellnerův (2003) poetický jazyk, modernizace vedla ke sňatku státu a kultury. *Tvrde* teritoriální hranice a *měkké* symbolické (či identitární) hranice se v průběhu modernizace formovaly ve vzájemné reflexivitě a interaktivitě, jež byly součástí jak vnitropolitických tak mezinárodněpolitických procesů a vztahů (viz např. Klusáková – Teulières 2008). Symbolika *měkkých* hranic se stala součástí *tvrdosti* politických hranic do té míry, že teritoriální hranice byly považovány za samozřejmé.

Významnou sociální funkcí konstruování a prožívání hranice bylo (a je) posilování sociální soudržnosti. Hranice zakládají loajalitu k druhým lidem uvnitř hranice i k politickým institucím, které veřejný život „uvnitř hranic“ organizují a ochraňují vůči vnitřním i vnějším hrozbám. Hranice produkují sociální solidaritu; tedy jakousi schopnost dobrovolného sebeomezení, jak to formuluje Aron (1993), či dobrovolně připisované oběti, o které hovoří Habermas (2001). Hranice vytvářejí předpoklady pro formování kolektivní identity i pro konstruování prožitku abstraktně definovaného domova. (Homeland, Heimat) Představa hranice národních států (či národů) dokázala generovat pocit sociální solidarity a institucionální loajality v rámci milionových skupin obyvatel, a umožnila tak dosažení vysoké úrovně sociální organizovanosti, včetně rozvoje občanského či trestního zákonodárství, daňového systému apod.

Důležitou součástí integrační funkce hranice je také sebe/reflexe „ohraničeného“ společenství. Pro tuto funkci je však nutné hranici (čas od času) překonávat a být konfrontován s jinakostí vně hranice. Jak ukazují mnozí sociální vědci (Campbell 1992; Hoover 1997; Morley 2000; Schmitt 2007), každý formativní proces kolektivní identity je nutně doprovázen konstruováním tzv. „constitutive

outside“ či „constitutive others“ a v procesu vzniku moderních národů tomu nebylo jinak. Jak opakovaně poukazují mnozí sociální vědci, významným (možná hlavním) národotvorným i státotvorným faktorem (v Evropě) byla válka. (Delanty 1995; Held 1992) Vnitřní integrace šla ruku v ruce s exkluzí těch za hranicemi. Soudržnost skupiny lze posilovat konstruováním druhých, kteří jsou líčeni jako nepřatelští a nebezpeční.³ Jak ukazuje například Delanty (1995), v případě historické evoluce evropské identity hrál klíčovou roli „konstitutivního druhého“ Islám, což částečně vysvětluje, proč mnozí Evropané tak snadno podléhají islamofóbii. Konstrukce „konstitutivní jinakosti“ se snadno zvrhává ve vnitřní intoleranci vůči těm „uvnitř“, kteří připomínají ty za hranicemi.

Formování moderních národních států bylo postaveno na konvergenci výše zmiňovaných funkcí konstruování hranice. Synergie *měkkých* symbolických a *tvrdých* teritoriálních hranic, stejně tak jako „efektivita“ tvrdých hranic, je však dnes narušována působením *vyvazujících mechanismů* globalizující se modernity a s nimi související mobilitou lidí, symbolů a vědění. (Giddens 1998) Technologické a ekonomické síly modernity, které kdysi vedly ke vzniku moderních států, dnes způsobují jejich krizi. V důsledku globalizace totiž nedochází pouze k narušování věrohodnosti teritoriálních hranic, ale také k posilování komunikační kapacity při re/konstruování identitárních hranic a jejich symbolických významů.

Jak ukazuje minimálně vývoj na Západě, etnické skupiny (národnosti) jsou dnes ve větší míře než dříve teritoriálně rozptýleny a není možné klást jednoduché rovnítko mezi občanstvo, národnost a území (Beck 2007; Fraser 2013; Habermas 2001; Morley 2000). Každý stát má na svém území narůstající množství ne-občanů. Narůstá četnost jevů, jakými jsou násobná občanství či residentství, které ve svém důsledku zpochybňují výše zmíněnou rovnici „demos=ethnos=topos“ a hranice národních jazyků se v rostoucí míře přestávají překrývat s hranicemi států. Tento stav pochopitelně vyvolává identitární tlaky a proměny⁴.

Jak argumentuje Giovanni Moro (2011), tato sociální realita se pomalu dostává do rozporu s liberálními principy rovnosti i svobody a současné koncepty občanství se dostávají do střetu s anti-diskriminační legislativou EU. Souhlasím proto s Nancy Fraser (2007; 2013), která argumentuje tím, že současné *proměny hranice* si vynucují přehodnocování konceptů legitimacy i občanství, především z hlediska jejich pojetí „inkluzivity“ a „dotčenosti“. Právě o překonání

³ Sebereflexe společnosti byla historicky doprovázena také odstrašující funkcí hranice. Jak připomíná Morley (2000: 248), territorium (terra, terrere) označuje místo, které má zastrašovat ty, kteří jsou na druhé straně hranice. Tato zastrašovací funkce hranice byla do jisté míry jak zpochybněna díky industrializaci války a rozvoji zbraní hromadného ničení, tak proměněna díky nárůstu internacionální mediální komunikace a informační produkce.

⁴ Na druhou stranu je synergie *měkkých* a *tvrdých* hranic stále do jisté míry reprodukována politickou mobilizací mas a neutuchajícím nacionalismem (především bulvárních) médií (Koopmans – Statham 2010; Risse 2010).

konvenčního přístupu k pojetí inkluzivity a dotčenosti se koncept *aktivní hranice* pokouší. Inkluzivní charakter politické kultury je koneckonců nutnou podmínkou úspěšné politické integrace ve všech liberálních společnostech, které mají přirozený sklon ke kulturní pluralizaci a fragmentaci. Jak bude argumentováno dále, obsluhování *aktivní hranice* může produktivně vyvažovat tendenci ke kulturní pluralizaci pomocí posilování sociální kapacity k demokratické integraci a k veřejnému učení.

Aktivní hranice, kolektivní identity a kulturní střetávání

Porozumění konceptu *aktivní hranice* předpokládá zasazení interpretace do širšího kontextu teorie kolektivní identity. Jak již bylo naznačeno výše, jádrem každé kolektivní identity je binární rozlišení *my/druzí*, tedy konstruování představy o *nás* samých i o těch *druhých* za hranicemi. Koncept *aktivní hranice* můžeme vhodně interpretačně navázat na typologii Edwarda Shilse (1975: 111-126), který rozlišuje tři kódy kolektivní identity: kód prvobytnosti (primordial), kód kultury či posvátnosti (sacred) a kód občanského soužití (civil). Jde o weberovské ideální typy, které se v čisté podobě v praxi nevyskytují. První typ koresponduje s tím, co bývá též označováno jako primordialismus či esencialismus, a co nejvíce odpovídá rasovému pojetí národa. Hranice takového společenství jsou (směrem dovnitř i ven) pojímány jako neprostupné. Druhým typem kódu kolektivní identity je *kulturní kód*. Kolektivita je dána do souvislosti s neměnnou a věčnou sférou posvátného. Universalistická orientace tohoto kódu často vede k misionářskému postoji k „jiným“ a hranici mezi uvnitř a vně lze překročit kulturní asimilací. Jádrem třetího (civil) kódu kolektivní identity jsou obvyklé praktiky, tradice a jejich institucionální mechanismy. Tento kód vyjadřuje hierarchické rozdíly mezi nositeli tradice, novými členy a vnějšími osobami, kterým však nejsou přisuzovány ani pozitivní, ani negativní vlastnosti. Být přijat za člena kolektivity znamená účastnit se místních praktik, což je také jedinou podmínkou členství. Jak říká Eisenstadt a Giesen (2003: 371-372), problém *hranice* občanský kód řeší tím, že se o ní příliš nezmiňuje. Jádrem konstrukce kolektivní identity není nějaký odraz něčeho *vnějšího*, nýbrž konkrétnost osoby, lokality či historické události.

Každý ze zmiňovaných kódů kolektivní identity implikuje jiný typ hranice. *Aktivní hranice* se vyznačuje porézností a množstvím prostupných bodů či komunikačních kanálů, *pasivní hranice* je charakteristická komunikační neprostupností. Zatímco prvobytné pojetí kolektivní identity se vyznačuje hranicí, jež je pasivní na obou svých stranách, kulturní pojetí kolektivní identity implikuje hranici, jež je na své vnější straně (směrem dovnitř) aktivní a na své vnitřní straně (směrem ven) pasivní; integrace pomocí asimilace je možná. Asimilace předpokládá přizpůsobení kulturním formám a vzorcům, nikoli zpochybňování či rozředění zavedených praktik a lpění na praktikách, které jsou dané

kultuře vnější/cizí. Konečně občanský kód kolektivní identity se snaží pěstovat *aktivní* hranici na obou svých stranách (směrem dovnitř i ven). Občanský kód implikuje obousměrně aktivní hranici, jež je předpokladem i nástrojem přeshraniční komunikace a snahy o porozumění odlišnosti. Kódy posvátnosti i prvobytnosti naopak předpokládají reprodukci a konstruování ohraničení, jež v praxi probíhá pomocí stereo-typizace vnějšku a rozdílnosti.

Stručně řečeno, předpokladem i potvrzeným východiskem občanského kódu kolektivní identity, který protěžuje obousměrně aktivní hranici, je „odlišování bez vymezování“. Odlišování je přirozeným avšak kritickým momentem formování (kolektivní) identity. Odlišování však může být jak důsledkem aktivity a komunikace, tak jejich skrytým předpokladem. Je-li odlišování zamlčeným předpokladem komunikace, vyvolává kognitivní disonanci a předpokládá i vede k vymezování také v průběhu (ne)komunikace. Konstruování identity v tomto případě předpokládá a staví na absenci po/rozumění. Občanský kód kolektivní identity se naproti tomu vyznačuje odlišováním, které je důsledkem smysluplné komunikace v rámci sdíleného diskursivního prostoru. Skrytým předpokladem občanského kódu kolektivní identity je představa o otevřenosti a permanenci sdíleného diskursivního prostoru, který umožňuje po/rozumění odlišnostem, a který umožňuje prožívání a obsluhování aktivní hranice. *Aktivní hranice* umožňuje kulturní střetávání a po/rozumění odlišnostem způsobem, který neimplikuje polarizaci a odmítnutí, nýbrž zakládá a implikuje pokračující komunikaci či spolupráci. Aktivní hranice tak (svým způsobem) pomáhá poznávat odlišnost a konstruovat jednotu zároveň, zajišťuje a předpokládá podmínky kognitivní resonance a nechává vždy otevřené příležitosti k dosahování konsensu⁵.

Konceptu *aktivní hranice* kolektivní identity vycházejí vstříc také novější přístupy teorie kultury, které poukazují na to, že kulturu dnes není možné chápat jako integrovaný sociální a morální rámec. Gerard Delanty (2011) v této souvislosti hovoří o *vztahovém* (relational) či o *post-reprezentačním* pojetí kultury, které kulturu nepojímá jako statický a předem definovaný rámec, ale jako fluidní, proměnlivý a stálému zpochybňování otevřený výsledek interakce sociálních skupin. Post-reprezentační pojetí neinterpretuje kulturu jako něco, co je odděleno zřejmou hranicí, ale jako stále otevřený proces sociální sebev tvorby. Post-reprezentační pojetí kultury, které nedefinuje uvnitř/vně, je také plně ve shodě s liberální kritikou multikulturalismu, který není možné chápat jako dialog uzavřených a neměnných morálních rámců, ale jako pluralizaci střetávajících se, proměnlivých, fragmentovaných a otevřených morálních rám-

⁵ S kontextem této argumentace rezonuje Outhwaitův (2008) požadavek, že je třeba si vážit také *neúspěšně řešených* konfliktů. Neúspěšné řešení konfliktů je totiž potřeba odlišit od *neřešených* konfliktů. *Aktivní hranice* je nejen institucionalizací dosahování konsensu, ale také institucionalizací *nedosahování* konsensu. Neúspěšné (avšak pokojné) řešení konfliktů zvyšuje pravděpodobnost *řešení* konfliktů v budoucnu.

ců, identit a narací. Jak poukazuje Delanty (2011), *vztahová* teorie kultury zdůrazňuje význam oddělení normativní, symbolické a kognitivní dimenze kultury a klade důraz na kognitivní aspekty. Kulturní jevy se de/konstruují a re/produkuji ve vztazích kulturního střetávání a pro koncept *aktivní* hranice je důležité především to, aby kulturní střetávání nevedlo k podlamování veřejné občanské domény jakožto souboru hodnot a institucí, které generují sociálního kriticismus a demokratickou integraci zároveň. V této souvislosti vychází koncept *aktivní* hranice vstříc požadavku, který vznáší Jeffrey Alexander (2006), když hovoří o potřebě nového pojetí občanské (civil) sféry, jež je založena na solidaritě a respektu k jiným, které však nerespektujeme díky obeznamenosti s jejich kontextem či díky naší zkušenosti s nimi, ale díky naší víře v účinnost a sekulární povahu sdíleného a argumentačně založeného diskursivního prostoru.

Pokud užijeme typologii *kulturního střetávání*, kterou rozpracovává Delanty (2011), koncept *aktivní* hranice odpovídá svojí dynamikou i důsledky tomu, co Delanty nazývá „jednota v různosti“. S užitím konceptu *aktivní* hranice můžeme „jednotu v různosti“ charakterizovat jako existenci kulturní plurality, jež je prostoupena společným diskursivním prostorem a procesy, které umožňují svobodné re/konstruování identit a pokračující kulturní pluralizaci. Delanty (2011) rozlišuje čtyři důsledky kulturního střetávání. Kromě „jednoty v různosti“ hovoří o homogenizaci, hybridizaci a polarizaci⁶. Zatímco první tři důsledky kulturního střetávání je možné považovat za civilizovaná (civil) východiska obsluhování *aktivní* hranice, která umožňují proces veřejného učení (kognitivní otevřenost) i demokratickou integraci, polarizaci je třeba interpretovat jako rizikový a ne-občanský (uncivil) důsledek kulturního střetávání, který vede k posilování a re/produkci *pasivní* hranice⁷.

Otázka, která se pochopitelně v této souvislosti nabízí, směřuje k tomu, zda můžeme potom ještě vůbec hovořit o hranici, která může být zdrojem pocitu domova, bezpečí, kolektivní identity a motivací k „dobrovolnému sebeomezení“ (Aron 1993), či „veřejně připisované oběti“ (Habermas 2001), bude-li toho zapotřebí. Nepokoušíme se malovat kulatý čtverec, když obhajujeme představu společenství bez zřejmého ohraničení? Domnívám se, že nikoliv. Představa kosmopolitního společenství (obsluhujícího *aktivní* hranice) nepředpokládá, že vymizí role „konstitutivních druhých“. Spíše předpokládá, že tato

⁶ Kromě čtyř zmíněných důsledků kulturního střetávání rozlišuje Delanty (2011) šest forem kulturního střetávání: (1) odmítnutí, (2) divergenci, (3) asimilaci, (4) akceptaci a kooperaci, (5) kulturní difuzi (překrývání) a (6) sloučení (synekrezi).

⁷ Tím samozřejmě nechci tvrdit, že *pasivní* hranice je něco bezvýhradně *negativního* a *aktivní* hranice něco striktně *pozitivního*. Na jedné diskusi jsem byl dotázán, proč prostě nemluvíme o *pozitivní* a *negativní* hranici. Důvod je tento. Kromě toho, že pojmy *pozitivní*/*negativní* jsou striktně normativní a nevystihují potřebnou sociální dynamiku ohraničování, dokážeme si snadno představit situaci, kdy bude *aktivní* hranice generovat *negativní* důsledky a naopak. Jakkoli politováníhodný může být důsledek kulturního střetávání, v konkrétních kontextech je možné vidět polarizaci kulturního a diskursivního prostoru jako jediné možné nenásilné řešení konkrétního střetávání morálních hodnot, požadavků či aspirací. Jak poznamenal Dahrendorf (1991), klíč k budoucnosti demokratizující se Evropy spočívá v odpovědi na otázku, jak a kde vytyčit hranici mezi pravidly, jež musí platit pro všechny a názorovými rozdíly, o nichž je možno se v rámci těchto pravidel přit. Jakou míru rozdílnosti jsme ještě schopni tolerovat a připustit jako legitimní a bezpečné stanovisko do diskuse?

role případně těm, kteří odmítnout sdílet společný rámec komunikace. Také v otázkách evropeizace kolektivních identit bude integrační potenciál společně vnímaných hrozeb hrát nepochybně důležitou roli. Jde však o to, čelit skutečným nebezpečím a posilování skupinových identit pomocí apriorního odmítání účasti v procesech komunikace představuje pro občanské společnosti (v Evropě) jedno z nejvážnějších nebezpečí. Otázka vztahu *aktivní hranice* a formování identity by si jistě zasloužila hlubší teoretické rozpracování i více empirického výzkumu. Podívejme se nyní na koncept *aktivní hranice* prizmatem formativních procesů (individuální) identity.

Aktivní hranice a pozitivní identity

Pro interpretaci tématu hranice lze produktivně využít činnostního (agency approach) přístupu Erika Eriksona (dle Hoover 1997), který se na rozdíl od Shilsova přístupu nezabývá sociálně-strukturními rysy formování identity, nýbrž je založen na celoživotním klinickém empirickém výzkumu. Erikson (Hoover 1997) rozlišuje mezi pozitivní a negativní identitou. Negativní identita mívá většinou podobu znevažování či pseudo-vymezování a Erikson v této souvislosti hovoří o patologickém formování identity. Bývá téměř pravidlem v situaci menšin, jež se vymezují vůči dominantní kultuře a většinou vede k posilování skupinových antagonismů a agrese. Jejím dlouhodobým důsledkem bývá růst nenávisti, frustrace a nedostatek sebe/úcty. Patologičnost takové identity spočívá v tom, že má většinou destruktivní politické a sociální důsledky. Cílem každé demokratické vlády by proto měla být především snaha o redukci negativních aspektů identit a vytváření podmínek pro posilování pozitivních aspektů identit. Giddens (1998) v této souvislosti hovoří o požadavku politiky pro život (life politics), jež ostře kontrastuje s exploativní politikou identity (identity politics), ke které politická moc snadno sklouzává.

Erikson dochází k závěru, že lidská přirozenost spočívá v usilování o identitu, jež je založena na dvou základních principech. Jednak je to princip kompetence ve výrobních, sociálních a osobních vztazích. Tyto tři oblasti kompetence mohou být schematicky vymezeny sférami trhu, občanské společnosti a rodiny. Bohatství, společenské postavení či dosažené vzdělání mohou představovat některé z forem institucionalizované kompetence. Druhým principem identity je vědomí sociální integrity ve světě sdílených smysluplných (rozumných) významů. Jde o míru naší zakotvenosti ve specifickém sociálním prostředí. Jak kompetence, tak integrita, jakožto hlavní principy naší identity, zahrnují transakci mezi jednotlivcem a společností. Obojího může být dosahováno pouze díky individuálnímu úsilí a prostřednictvím sociálního uznání jeho významu. Identita roste a je vyživována či frustrována pouze v komplexním sepětí jedince a společnosti. (Hoover 1997: 19-21)

Vrátíme-li se ke konceptu aktivní/pasivní hranice, je zřejmé, že pasivní hranice ohraničuje rámec smysluplného komunikačního diskursu, který zásadně podmiňuje a omezuje naši kompetenční kapacitu, tedy i kapacitu formování pozitivních identit. Uznání kompetence předpokládá jistou míru morální integrity daného sociálního prostředí. Bez sdílených morálních rámců, tedy pokud lidé přisuzují stejnému jednání (či chování) rozdílné morální interpretace, není snadné či dokonce možné usilovat o uznání kompetence. To je také jeden z důvodů, proč se mnozí autoři domnívají, že kulturně pluralizovaná společnost není sto dostatečně podporovat formování pozitivních identit. (Taylor 1989) Zde je však potřeba připomenout všeobecně přijímaný argument (Castells 2001; Delanty 2003; Eder 2007; Rifkin 2005), že sociální vztahy jsou dnes konstruovány spíše podle logiky sítě, nikoli podle logiky teritoriální (tedy jasně vytyčené) hranice. Jinými slovy hranice společenství nejsou dnes nutně definovány pouze *tvrdými* hranicemi, ale stále více hranicemi *měkkými*.

Také měkká *aktivní* hranice může plnit integrační funkci hranice, aniž by byla „podepřena“ hranicí tvrdou; měkká hranice může být hranicí sítově definované kolektivní identity jakožto komunity komunikace (Eder 2007; Risse 2010). Jde o hranici, která představuje výsledek komunikační praxe, a která zůstává otevřena dalšímu přehodnocování. Její prostupnost je dána ochotou začlenit se do otevřeného prostoru komunikace a nezbytnými kulturními i institucionálními předpoklady na *obou stranách* hranice. Aktivní hranice vytváří předpoklady pro komunikaci s těmi, které neznáme a umožňuje uzavírání a opětovné otevírání svých průchozích bodů. Uzavírání či otevírání komunikačních kanálů není primární charakteristikou měkkosti či tvrdosti hranice, spíše důsledkem ne/ochoty aktérů akceptovat společný diskursivní prostor, jeho formy či důsledky.

Také *tvrdé* hranice mohou být zdrojem formování pozitivních identit, pokud jsou doprovázeny nalézáním a obsluhování společného diskursivního prostoru. Komunikace různosti, která je konstituována ochotou a připraveností sdílet rozdílné narace a historické i morální interpretace předpokládá, rozvíjí i obohacuje společný komunikační prostor. (Eder 2006) Sdílený komunikační prostor může být jak zdrojem pocitu odlišné svébytnosti (identity), tak zdrojem snášenlivosti vůči jinému, které však není vnímáno jako nebezpečné, ale pouze jako jiné (dosud málo známé), které však umím a chci poznávat. Schopnost odlišit „jiné“ od nebezpečného a reflektivně nalézat i přehodnocovat meze naší tolerance (jakožto snášenlivosti vůči jinému, které není nebezpečné) představuje v liberálních demokraciích jistý druh občanské kompetence, jež posiluje rozvoj kompetencí jiného typu (profesní, sociální i personální), čímž napomáhá formování pozitivních identit.

Pokud shrneme výše řečené, můžeme formulovat tezi, že občanský (civil) kód kolektivní identity, který je charakterizován *aktivní hranicí*, nabízí nejpříz-

nivější předpoklady pro vytváření podmínek vhodných ke konstrukci pozitivních identit. Na druhé straně lze argumentovat i tak, že pozitivní identity, které vytvářejí otevřené příležitosti ke komplementaritě kolektivních identit, vytváří nejpříznivější podmínky k obsluhování aktivní hranice a ke konstrukci občanského (civil) kódu kolektivní identity. Níže probereme otázku, co z toho závěru vyplývá pro požadavek formování evropské veřejné sféry.

Aktivní hranice a evropská veřejná sféra

Evropeizace veřejné sféry je nepochybným předpokladem i důsledkem demokratizace jdoucí nad rámec národního státu. Předpoklad obsluhování *aktivní* hranice je součástí požadavku trans/nacionalizace principu suverenity lidu, který vznáší například Habermas (2013), a který předpokládá nejen přes-hraniční konstruování solidarity a kolektivních (politických) identit, ale také přes-hraniční utváření veřejného mínění a politické vůle. Tento normativní požadavek vzniká v důsledku nárůstu sociální komplexnosti a stále omezenější schopnosti národních států jednat, a je koneckonců součástí legitimizačních požadavků umožňujících skloubit demokratičnost i efektivitu unijního vládnutí. Formování singulární (překlenující) evropské veřejné sféry a evropeizace veřejných sfér v Evropě jsou rozdílné, avšak do značné míry synergické procesy. V souladu s tím interpretují mnozí sociální vědci evropeizaci veřejné sféry jako svého druhu re/politizaci veřejných sfér v Evropě; jinými slovy, deficit Evropské veřejné sféry představuje deficit veřejných sfér v Evropě. (Müller 2012b; Risse 2010; Schmidt 2006)⁸

Evropeizace veřejných sfér (v okolí všech rozhodovacích center v rámci EU jakožto víceúrovňového a polycentrického systému vládnutí) tedy znamená zajišťování a obsluhování *aktivních hranic* napříč Unii. Za hlavní kritérium evropeizace veřejné komunikace bývá považována situace, kdy jsou diskutována ve shodném čase shodná témata, kterým je přikládán shodný referenční rámec. (Eder – Kantner 2000; Trenz 2008; Risse 2010) Shodným referenčním rámcem je míněna shoda ohledně konfliktních interpretací konkrétního problému. Jde o požadavek morální integrity sociálního prostředí, který podmiňuje a osmyslňuje potenciál uznání kompetence a formování pozitivních identit, o kterých jsme mluvili výše. Evropeizace veřejných sfér ovšem musí být postavena na předpokladu, na kterém podle mne správně trvá Risse (2010), že aktéři na obou stranách hranice respektují – přes rozdílnost svých zájmových pozic i kolektivních identit – jeden druhého jakožto legitimního partnera do diskuse. Aktéři evropské veřejné sféry (či sfér evropských veřejností) by měli být schopni vytvářet společný diskursivní prostor a rámec komunikace, které pro-

⁸ Schmidt (2006: 5) trefně charakterizuje situaci národního státu jako „*politics without policies*“ a EU jako „*policies without politics*“ a Risse (2010) klade v této souvislosti požadavek, aby unijní politika byla v „normálních“ koleji.

cházejí napříč porézními hranicemi konkurenčních diskusí a veřejných sfér. Evropská veřejná sféra předpokládá, že aktéři se budou respektovat jakožto legitimní partneři v jakékoli dané veřejné sféře v rámci EU, nikoli vytvářet polarizující symbolické hranice mezi „vlastním“ a „cizím“, nýbrž prostupné hranice, které umožní konfrontovat zájmové či kulturní rozdílnosti ve společném diskursivním prostoru. Aktéři přes-hraniční komunikace se nepovažují za cizince (foreigners), nýbrž vytvářejí společný komunikační prostor, který je integrován sdíleným referenčním rámcem vyznačujícím se shodou ohledně expresivních forem a sdíleným protokolem přesvědčování. (Fraser 1999; 2013)

Tento požadavek může vyvolávat či být vnímán jako nabourávání etablovaných komunikačních diskursů, když jsou aktéři sdílené narace vystaveni působení aktérů, se kterými je nepojí žádné narativní vazby, nebo se kterými si naopak „spojují“ antagonistické historické interpretace, které mohou vést k delegitimizaci a odmítnutí těchto přes-hraničních aktérů i společného komunikačního rámce. Evropany nepochybně rozdělují odlišné historické interpretace. Tyto rozdílné narace by však měly být komunikovány ve společném diskursivním prostoru. Domnívám se, podobně jako Klaus Eder (2006: 268), že připravenost k účasti ve společném diskursivním prostoru dnes definuje evropanství v kulturním slova smyslu. Toto evropanství je založeno diskursivní meta/narací deliberativní demokracie, svobody a vlády práva, jež postulují Evropu Evrop, které nestojí proti sobě, ale spolu a vedle sebe⁹.

Nick Stevenson (2010) hovoří v této souvislosti o *kulturním občanství*, které se snaží udržet rovnováhu mezi stejností a růzností v médiu dialogu; tedy občanství, které zajišťuje a obsluhuje *aktivní hranice*. Aktivní hranici lze interpretovat jako „*finding ways of being the same as and at the same time different from*“, jak v souvislosti s vymezováním a zvládáním kulturní plurality zmiňuje Stuart Hall. (Dle Morley 2000: 207) Otevřenost názorům a argumentům „zpoza hranice“ i schopnost mluvit aktérům z „jiným zemím“ do „jejich vnitřních“ záležitostí je dnes možno považovat za kritérium vyspělosti demokratické politiky, neboť naprostá většina současných problémů jsou našimi společnými problémy. Ve shodě s Ulrichem Beckem (2004), který říká, že riziková společnost globalizované modernity předjímá konec lokálních konfliktů, lze totéž tvrdit i o

⁹ Za příklad posilování sdíleného diskursivního prostoru je možné považovat francouzsko-německou učebnici dějepisu, která byla v roce 2006 úspěšně představena na středních školách v obou zemích. Obě verze se shodují z 80%, v některých bodech se však shodu najít nepodařilo. Podobných iniciativ, které se snaží překonávat konfliktní historické interpretace, najdeme v Evropě několik, vždy na pomezí tradičních evropských rivalit. Iniciativy se liší především mírou veřejné a politické podpory, a tedy i mírou úspěšnosti v překonávání konfliktních narácí (Müller 2008). Naopak za flagrantní a tragický příklad absence sdíleného referenčního morálního rámce a posilování *pasivní hranice* je možné považovat případ Azerbajdžánce Ramila Safarova, který v roce 2004 zabil v Budapešti na vojenské jazykové škole NATO svého spolužáka Arménce Gurgena Margarjana. Byl odsouzen k doživotnímu vězení. Po vzájemné dohodě byl Safarov vydán v srpnu 2012 z Maďarska do Azerbajdžánu, kde místo toho, aby putoval do vězení, jak úmluva předpokládala, byl na letišti v Baku přivítán jako hrdina, byl dokonce povýšen a byla mu vyplacena i ušlá mzda. Aféra pochopitelně vyvolala vícestrannou roztržku nejen mezi dvěma zeměmi, ale i mezi Arménií a Maďarskem a potažmo i celou Unií (Economist 2012a).

naprosté většině bezpečnostních, environmentálních a socio-ekonomických problémů současnosti.

Shrňme, že *aktivní hranice* je nutnou a produktivní komponentou evropeizovaných veřejných sfér, které by byly prostoupeny snahou o bez/předsudečnou a věcnou konfrontaci s jinakostí, stejně tak i ochotou přehodnocovat vlastní zájmy, pozice a identity. *Aktivní hranice* by měla zajišťovat komunikaci, která je orientována, jak v souvislosti s konceptem deliberativní demokracie zmiňují Offe a Preuss (1991), na fakta, na druhé a na budoucnost, a to bez ohledu na příslušnost partnerů komunikace ke konkrétnímu komunikačnímu rámci či diskursu.

Aktivní hranice, naši neznámí a veřejné učení - směrem k demokratické integraci

Jak bylo řečeno výše, aktivní hranice umožňuje posilovat diskurs důvěrnosti a obeznamenosti v podmínkách kulturní plurality. Pluralita zájmů i identit pochopitelně vyvolává konfliktnost. Aktivní hranice umožňuje *zviditelňovat* pluralitu a tím i potenciální konfliktnosti. Tam, kde hrozí propuknutí ničivých sociálních či politických konfliktů, je třeba se pokoušet konfliktnost zvládat pomocí institucionalizace; tedy podřizovat a podrobovat konfliktnost pravidlům (režimu). Předpokladem institucionalizace konfliktů je ale reprezentace konfliktů ve sdíleném diskursivním prostoru, jehož garancí je v pluralitním trans/kulturním prostředí právě *aktivní hranice*. Aktivní hranice umožňuje (na rozdíl od pasivní hranice) komunikovat a rozumět konfliktním zájmům a pozicím v jejich kontextualitě. Veřejná re/prezentace konfliktních zájmů není pouze podmínkou institucionalizace konfliktu. Umožňuje také vymezit předmět sporu a oddělit jej od záležitostí, ve kterých spor není, čímž stanoví meze konfliktu a posiluje demokratickou integraci. To opět zvyšuje předvídatelnost jednání zúčastněných stran. Jasně pojmenováním toho, v čem se rozcházejí, nám zároveň může pomoci ujasnit si to, v čem se shodujeme. (Marada 2003) Institucionální zajištění *aktivní hranice* může napomáhat předcházet takovým konfliktům, které Lewis Coser (1956) označuje jako nerealistické konflikty, kdy se účelem konfliktu stává sám akt agrese. *Aktivní hranici* lze vidět jako klíčovou prevenci před patologickými důsledky konfliktnosti.

Schopnost zvládat sociální konflikty a pěstovat kapacitu pro zájmový a názorový pluralismus jsou výrazem liberální kultury, jež mimo jiné umožňuje – v souladu s Popperovým falsifikačním pojetím vědy – rozvinutí lidské racionality. Schopnost řešit konflikty znamená na jedné straně vnímavost a otevřenost vůči jinakosti, na straně druhé schopnost nalézat a napravovat nedostatky a chyby ve svém vědění. Zvládání kritické sebereflexe prostřednictvím konfliktu (diskuse) tak může být viděno jako jedna z hlavních podmínek a prostředků uplatnění rozumu ve veřejné sféře. Svoboda slova a otevřenost k rozumění

„cizímu“ a ne-známemu a schopnost učit se z vlastních chyb představují také dle Poppera (1993) hlavní příčiny a zdroje bohatství západní civilizace. Bohatství Západu je důsledkem lidské racionality. Co to však je racionalita? Je to především dovednost učit se ze svých omylů a předsudečných závěrů. (Popper 1998) Nedostatky se snáze nalézají v pluralitním prostředí kriticky komunikujícím odlišnosti, než v homogenním prostředí rituálně a stereotypně re/produkujícím konsensus. Nedostatky našeho vědění i jednání vycházejí jednoznačněji na povrch ve srovnávání (přes-hraničních) odlišností, jež tak zajišťuje vyšší kvalitu „výstupů“ veřejného rozhodování. Konfliktnost je v tomto smyslu možné považovat za klíčový zdroj inovace, kognitivního růstu a veřejného učení. Tento požadavek se ostatně prosazuje i do strategických výhledů EU. Důraz na inovační rámec post-lisabonské strategie *Europe 2020* počítá s klíčovým významem koncepce „učící se“ ekonomiky, která pomocí argumentačního vědění a inovací dosahuje nekonvenčního (smart growth) ekonomického růstu. (Commision 2010)

Jak uvádí Giddens (1998: 108), široké rozšíření abstraktních systémů spojených s modernitou překonává závislost na osobních vazbách a opakem slova „přítel“ již není „nepřítel“, dokonce ani „cizinec“, je to spíše „někdo, koho neznám“. Výzva (evropské) solidarity a občanství spočívá v tom, jak skloubit sebe/důvěru s nejistotou, jak se naučit přistupovat k „jiným neznámým“ s důvěrou a respektem. Není však pochyb o tom, že úspěšné zvládnání této výzvy by mělo být podporováno (evropeizovanými) politickými institucemi a evropeizovanou veřejnou sférou, které aktérům umožní bezpečné prožívání ohraničení a produktivní střetávání s jinakostí pomocí obsluhování *aktivních hranic*. Aktivní hranice by mohla být zárukou toho, že přítomnost „jiných“ nemusí být v rozporu s formováním pozitivních identit, nýbrž může být její integrální součástí. Konfrontace s „ne-znáмым“ je koneckonců součástí každé kritické sebe-reflexe a kognitivního růstu. Emanuel Levinas, na kterého se odvolává Bridgette Wessels (2008), užívá v souvislosti s kulturním a kognitivním střetáváním koncept „proper distance“, který se snaží nalézat rovnováhu mezi *ontologickým bezpečím* kolektivní identity na straně jedné a kognitivní otevřeností ke střetávání s ne-znáмым na straně druhé. Komunikace (s těmi, které neznáme) napříč porézními aktivními hranicemi by měla nalézat rovnováhu mezi „too far“ a „too close“. Rovnováha mezi těmito dvěma polohami by měla vytvářet záruky sociální inkluze a demokratické integrace založené na formování pozitivních identit na straně jedné, stejně tak i zárukou veřejného učení a kriticismu na straně druhé.

Zmíněná linie argumentování koneckonců odpovídá také Beckovu (2007) vymezení tzv. reflexivní modernizace, která se vyznačuje překonáním kognitivního binarismu tzv. jednoduché modernizace („buď-anebo“), důrazem na komplementaritu kognitivních a identifikačních kódů („tak i tak“) a zralejší

reflexí předpokladů a důsledků modernizačních procesů. Jak podotýká Klaus Eder (2006), v době globalizované modernity, která znamená konec *druhých* (Beck 2004), musí hodnoty procházet testem universality. Evropské liberální i sociální principy mají kosmopolitní ambice a chtějí vůči svému okolí působit misionářsky. Jde však o občanské (civil) misionářství, které uznává patriotismus jako universální hodnotu. Každý má právo na partikulární hodnoty, které nemůže upírat druhým (kód posvátnosti). Wallerstein (1998) v této souvislosti vznáší požadavek tzv. *pluralitního univerzalizmu*. Jde o perspektivu, která uznává pluralitu názorů a zájmů bez ztráty pocitu, že stále existuje možnost poznat a prosazovat soubor hodnot a zájmů, které mohou být společné všem. Tento misionářský postoj však v sobě obsahuje vztah respektu a uznání vůči těm, kteří uznávají jiné hodnoty a identity a předpokládá, že dialog napříč rozdílnými kulturními diskursy je možný, i když (zatím) nevede ke konsensu. Koncept *aktivní hranice* tak mimo jiné představuje kritický příspěvek k diskusím o západním kosmopolitismu, či přinejmenším k jednomu z možných přístupů ke kosmopolitismu, který staví na pěstování universální kultury pravidel dialogu (Delanty 2011), na překonávání *pasivní* hranice a redukci jejích nebezpečných důsledků. Pluralita názorů nevylučuje smysluplný dialog ani možnost vzájemného hodnocení. Kosmopolitní orientace by neměla hledat homogenní globální kulturu, či diverzitu pro diverzitu, nýbrž prostor k veřejnému učení a pro svobodnou socio-kulturní změnu.

Obsluhování aktivní hranice a analytické možnosti konceptu – ilustrativní podpora

EU doposud hrála roli lídra v uvolňování, ale i regulaci mobility přesahující hranice svých členských (teritoriálních) států. To platí, i když v různé míře, pro všechny čtyři roviny unijních svobod (osob, zboží, kapitálu, služeb). Unie se také snaží posilovat prostupnost symbolických *měkkých* hranic, které však v případě Schengenské zóny ztratily svoji *tvrdost*, to však neznamená, že si tyto *měkké* hranice nemohou zachovávat svoji neprostupnost či ji dokonce posilovat právě v důsledku pocitu ohrožení souvisejícím se snadnou prostupností teritoriálních hranic. Nabourávání lokálních kontextů nezřídka vyvolává silně pociťovanou potřebu kolektivní identity a posilování normativních a symbolických kulturních aspektů.

Všeobecně přijímaný argument, že EU byla a stále je zamýšlena především jako mechanismus zadržování (containment) etnického nacionalismu (Příbáh 2007), je možné přeložit jako požadavek kulturního a institucionálního obsluhování *aktivní hranice*. Tento požadavek se zdá být relevantní jak ve vztahu k vnějším, tak vnitřním hranicím Unie. V následující kapitole se pokusím testovat možnosti analytického užití konceptu aktivní hranice. Pokusím se o navr-

žení konkrétních ilustrativních příkladů analytického užití konceptu aktivní hranice, které souvisejí s procesem formování evropské veřejné sféry.

Jak již bylo řečeno, k předpokladům *aktivní* hranice patří jednak specifictví aktéři komunikace a jednak kompatibilita vnějších podmínek na *obou stranách hranice*. Vnější podmínky, mezi které je možné počítat kulturní zdroje a infrastrukturu, musí zaručovat smysluplnou výměnu informací a šíření argumentů a vědění oběma směry hranice. Existence *aktivní* hranice je také závislá na určitých institucionálních oporách (např. NGO, přes-hraniční komunikační fóra, studentské výměny, granty, vládní programy, přes-hraniční média aj.), které umožňují obsluhování hranice jako otevřené institucionální struktury (Koopmans 2007), která konstituuje střetávání a komunikaci odlišností mezi aktéry z obou stran hranice. Schematické shrnutí kontextu a charakteristik aktivní/pasivní hranice směrem k možné operacionalizaci pojmu nabízí následující tabulka.

Tabulka: Aktivní & pasivní hranice – souhrn možných operacionalizačních charakteristik

Aktivní hranice	Pasivní hranice
Občanský (civil) kód kolektivní identity	Kulturní (sacred) kód kolektivní identity
Pozitivní identity/komplementarita	Negativní identity/výlučnost
Inkluze a integrace	Exkluze a fragmentace
Jednota v různosti, homogenizace, hybridizace	Polarizace
Kognitivní kulturní aspekty	Symbolické a normativní kulturní aspekty
Orientace na druhé/jiné	Polarita my/oni
Orientace na fakta a argumentování	Vymezování/předpojatost
Kritické vědění	Stereotypní vědění
Kompetence	Exploatace
Sebe/uspokojení	Frustrace
Politika pro život (Life politics)	Politika identity (Identity politics)
Open opportunity structure	Closed opportunity structure
Spolupráce	Odmítnutí
Reflexivní modernizace (tak i tak)	Jednoduchá modernizace (buď anebo)
Proper distance	„Too far“ nebo „too close“

Klasickým příkladem posilování *pasivní* hranice v případě symbolických (měkkých) hranic, jež si zachovávají svoji teritoriální pomyslnost, je situace, kdy spolu představitelé dvou sousedních unijních členských států „nemluví“. Trucovitost státních představitelů a posilování *pasivní* hranice jako forma řešení konfliktů není v Unii výjimkou, setkáme se s ní však častěji u novějších členských států. Premiéři Maďarska a Slovenska po dva roky (2006 – 2008) neudržovali oficiální kontakty kvůli sporům v otázce přístupu k maďarské národnostní menšině na jižním Slovensku. Až na naléhání Evropské komise došlo ke změně trendu směrem k vzájemné komunikaci premiérů obou států. Také političtí představitelé Česka a Bavorska spolu „nemluvili“ ještě dvacet let po pádu komunismu kvůli tzv. Benešovým dekretům. Podobně se i představi-

telé Polska a Litvy nacházeli po roce 2010 v klinči kvůli čistě symbolickým jazykovým otázkám, které v konfrontaci se skutečnými hrozbami, ale i ve srovnání s každodenními problémy občanů působí malicherně¹⁰. Výše zmíněné situace ukazují, že dominanci *kognitivních* kulturních aspektů nad aspekty symbolické a normativní povahy není možné v Evropě považovat za všeobecně dominantní sdílený kulturní statek.

Jako příklad posilování a obsluhování *aktivní* (symbolické i teritoriální) hranice, který ostře kontrastuje s výše zmíněnými příklady, může posloužit situace 50 tisícové dánské menšiny na severu Německa. Prožívání hranice zde vede k nekonvenčním formám přes-hraniční *spolupráce*. Dánsko v této oblasti financuje okolo padesáti dánských škol i další kulturní instituce (včetně bilingvního deníku ve Flensburgu). Většina studentů z této oblasti později studuje na univerzitách v Dánsku. Vláda německého spolkového státu také přispívá na chod těchto institucí a zároveň zbavila politickou stranu zastupující dánskou menšinu (Südschleswigscher Wählerverband, SSW) povinnosti 5 procentního prahu pro vstup do zemského sněmu. Po zemských parlamentních volbách v květnu 2012, kdy SSW získala 4,6 procenta hlasů a 3 poslance, zasedla poprvé v historii Německa ve vládě zástupkyně politické strany reprezentující jazykovou menšinu. (Economist 2012c) Anke Spoorendonk z SSW se (více než symbolicky) ve vládě Šlesvicka-Holštýnska stala ministryní pro otázky spravedlnosti, Evropy a kultury. Bylo by falešné tvrdit, že kulturní střetávání pomocí obsluhování *aktivní* hranice je v tomto případě bezproblémové ba idylické, naopak vyžaduje neustálou připravenost k jednání¹¹.

Bylo by však zavádějící ve výše zmíněném případě hovořit o nějakém *rozpuštění* hranice. *Aktivní* hranice, ani požadavek kosmopolitismu, neznamená zrušení či rozpuštění hranice, nýbrž hranici (či rozhraní), která umožňuje konfrontovat a smiřovat kulturní pluralitu pomocí institucionálního zajišťování této hranice, jež v tomto případě chrání „slabšího“ partnera před majorizací a „silnějšího“ před nebezpečím arogance tendující k expanzi z lhostejnosti. Politiky Dánska a Šlesvicka-Holštýnska nevedou a neusilují o jazykovou či kulturní *unifikaci*. Rozdíly zůstávají zřejmé, uznané a v jistém smyslu se při *komunikaci jinakosti* tyto rozdíly díky svému *zviditelnění* v jistých ohledech spíše posilují (*tak i tak*), nevývolaávají však *polarizaci*. Dynamika těchto rozdílů je dána jejich interaktivností a jejich kulturní střetávání vede k „jednotě

¹⁰ Litva, ve které žije 8 procentní polská menšina, začala od roku 2012 požadovat ve svých oficiálních dokumentech (cestovní pasy aj.) výhradní užívání domácí abecedy, která neobsahuje většinu písmen polské diakritiky či písmeno W, což ochladilo vztahy mezi oběma zeměmi a vedlo k *frustraci* polské menšiny v Litvě. Posilování pasivní hranice mezi oběma státy je možné pozorovat také v rostoucím jazykovém asimilačním tlaku na polské školy v Litvě i ve sporech ohledně restitučních nároků souvisejících s konfliktními interpretacemi územních nároků obou států (Economist 2012b).

¹¹ Když zemská vláda (pod vedením CDU) v roce 2010 snížila dotace dánským školám v této spolkové zemi, dánský ministerský předseda intervenoval u kancléřky Angely Merkelové, která následně propad kompenzovala z federálních zdrojů (Economist 2012c).

v různosti“ pomocí *divergence*, *akceptace* a *kooperace*. (Delanty 2011) Můžeme spekulovat i o otázce, zda v tomto případě *aktivní hranice* podporuje (a produkuje) i další formy kulturního střetávání (*kulturní difusi* a *synkrezi*), o kterých hovoří Delanty (2011), a zda dochází k posilování předpokladů vhodných pro formování komplementárních *pozitivních identit*. Tento předpoklad by vyžadoval další empirický výzkum, lze se však důvodně domnívat, že v určité míře bychom zde tyto trendy také našli. Nejde totiž o střet dvou konečných totalit, nýbrž spíše o oscilaci hodnot, zájmů a identit, které se díky komunikované pluralitě mohou reflexivně re/produkovat a re/konstruovat, což vede k eliminaci sociální *frustrace* a vytváří otevřené příležitosti k individuální sebe-realizaci a uspokojení. Aktivní hranice tak v tomto případě posiluje sebe/reflexivní funkci evropské veřejné sféry (a občanské společnosti) ve prospěch kulturní plurality, jež posiluje kapacitu k *inkluzi* i k *veřejnému* učení.

Příklad dánské menšiny mimo jiné také poukazuje na to, že s prožíváním *aktivní* hranice je to podobné jako s prožíváním naší identity či našeho zdraví; jejich hodnotu si většinou uvědomíme až při prožitku jejich ohrožení. (Pitch 1993: 82) *Aktivní* hranici často jako hranici zkrátka nevnímáme a začneme ji reflektovat až v souvislosti s její proměnou směrem k hranici *pasivní*. Je to dáno tím, že aktivní hranice většinou nevyvolává sociální a politické napětí a proto nemáme tendenci vnímat ji jako problém. Neboť lidé aktivní hranici často jako hranici nevnímají, znamená to také, že si namnoze nejsou vědomi tohoto kulturního statku a mají sklon brát ho jako samozřejmost. To může negativně ovlivnit kulturní i institucionální kapacitu (dovednosti i nástroje) tento kulturní statek svým jednáním obsluhovat a zajišťovat.

Shrnutí a východiska

Ve své koncepci a normativně orientované stati jsem představil pojmový klastr *evropeizace veřejné sféry*, *evropeizace identity* a *aktivní hranice*. Argumentoval jsem ve prospěch teze, že *aktivní hranici* lze interpretovat jako svébytnou kulturní formu, která může generovat jak pocit jednoty a přináležitosti, tak umožňuje porozumění a komunikaci různosti. Koncept *aktivní hranice* představuje dynamickou matici (nexus) ve vztahu mezi trans/formací veřejné sféry a kritickým věděním na straně jedné, a (kolektivní) identitou i politickými institucemi na straně druhé; tedy podmínku i měřítko evropeizace demokracie i občanské společnosti.

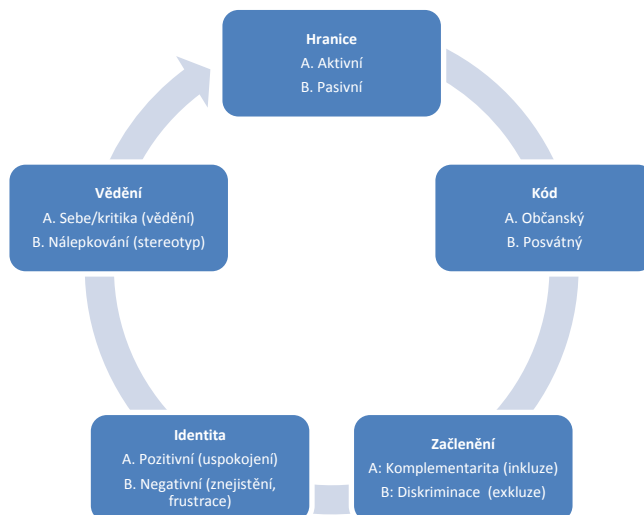
S využitím typologie kolektivní identity Edwarda Shilse (1975) a konceptu identity Erika Eriksona (dle Hoover 1997) jsem interpretoval proces evropeizace veřejné sféry jako zajišťování a obsluhování *aktivních hranic*, které umožňují posilování *občanského kódu* kolektivní identity, konstrukci *pozitivních identit* i proces *veřejného učení*. *Občanský kód* kolektivní identity vytváří předpoklady sociální kritiky a veřejného učení a posiluje kognitivní

kulturní aspekty. *Pozitivní identity*, které jsou založeny na prosazování a uznání osobní, sociální a profesní kompetence, produkují komplementaritu kolektivních identit, implikují komunikaci, spolupráci a vedou k sebe/uspokojení. Ve svém přístupu jsem uplatnil také typologii *kulturního střetávání* Gerarda Delantyho (2011), která je založena na (post-reprezentativním) *vztahovém* pojetí kultury. Toto pojetí předpokládá, že kultura je svojí povahou vztahový fenomén a vzniká ze střetávání konkrétních sociálních skupin. Každá kultura prochází trvalým procesem trans/kulturace a je svojí povahou proměnlivý a přehodnocování otevřený sociální jev. Vztahové pojetí kultury nadřazuje kognitivní kulturní aspekty aspektům symbolické a normativní povahy. Navrženou interpretaci reflexivních vztahů mezi hranicí, identitou, sociálním začleněním a věděním shrnuje následující Schéma.

Obsluhování *aktivní hranice* může vést k posilování kosmopolitní identity jakožto společenství s porézním a aktivním ohraničením, které relativizuje rozdíly mezi „my/oni“ a „uvnitř/vně“. Aktivní hranice se vyznačuje množstvím komunikačních kanálů a klade důraz na komunikaci kulturní plurality pomocí zajišťování a obsluhování sdíleného diskursivního prostoru, který konstituuje evropskou veřejnou sféru. Evropská veřejná sféra by měla být prostředím, kde dochází k *odlišování*, spíše než k *vymezování*. *Odlišení* je vždy otevřeným výsledkem komunikace a prosazování vlastní kompetence, *vymezování* naopak jejich stereo/typizovaným apriorním předpokladem. Vymezování a pasivní hranice vedou ke konstrukci jinakosti a polarizaci, aktivní hranice naopak posiluje hranice tolerance a otevírá prostor k otevřenějšímu přehodnocování rozhraní mezi „jiným“ a „ne/bezpečným“. *Aktivní hranice* předpokládá střetávání s odlišností, kterému je sejmuta maska cizince či dokonce nepřítele, a kterému je přisouzena odlišnost, jež neimplikuje ohrožení.

Koncept *aktivní hranice* sleduje procedurální perspektivu. Mezi zřejmá pozitiva zde sledovaného přístupu patří skutečnost, že formuluje představu inklusivní a hodnotově otevřené společnosti, jež se vyznačuje tolerancí a poznávacím skepticismem. To činí společnost otevřenou reflexivnímu sebe/zdokonalování pomocí racionálního argumentování a kritického rozvažování. Překonávání zájmových, kulturních i hodnotových rozdílů pomocí veřejného rozvažování (deliberace) může vést nejen k žádoucím reformám, ale také k hlubším změnám politické kultury účastníků veřejné komunikace. Tato představa jde za hranice vnímání společnosti jakožto hodnotově a symbolicky integrovaného sociálního systému a hledá zdroje legitimacy a sociální integrity v účasti na procesech férové trans/kulturní komunikace. Tomuto pojetí také odpovídají paralelní změny v sociální sféře, kde pod vlivem informačních a komunikačních technologií a v důsledku reorganizace časoprostorových vztahů dochází k významné transformaci sociálních interakcí a vztahů.

Schéma 2: Reflexivní dynamika vztahů „hranice, kolektivní identity, sociální začlenění a vědění“

Stručně řečeno, *aktivní hranice* představuje koncept, který se snaží propojit potřebu ohraničení a dynamiku demokratické integrace (kolektivní identitu) s kognitivní otevřeností, posilováním kapacity veřejného kriticismu a kulturní pluralizací (veřejná sféra). Podmínkou každé liberální společnosti je potřeba integrovat kulturní pluralitu, jež je v jistém slova smyslu jejím nevyhnutelným důsledkem, a propojit ji s existencí společného diskursivního prostoru (jednota v různosti). Demokracie předpokládá nalézání stejnosti v prostředí kulturní různosti způsobem, který kulturní různost podporuje. Inkluzivita politické kultury koneckonců chrání každou svobodnou společnost před kulturní fragmentací a polarizací. Prostupnost, produktivita i integrační kapacita *aktivní hranice* je dána ochotou i připraveností aktérů (na obou stranách hranice) začlenit se do otevřeného prostoru komunikace a nezbytnými kulturními i institucionálními předpoklady pro takovou komunikaci. Porozumění těmto předpokladům představuje naléhavou výzvu jak pro empirický výzkum, tak pro další teoretické bádání zabývající se procesy evropeizace.

Karel B. Müller přednáší politickou sociologii na katedře politologie VŠE v Praze. Autor se zabývá zejména otázkami občanské společnosti, politické kultury, postkomunismu a evropeizace. Více na www.karelmuller.eu.

LITERATURA

ALEXANDER, J., 2006: The Civil Sphere. Oxford, NY: University Press.
ARON, R., 1993: Demokracie a totalitarismus. Brno: Atlantis.

- BECK, U., 2004: Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně. Praha: Sociologické nakladatelství.
- BECK, U., 2006: *Cosmopolitan Vision*. Cambridge: Polity Press.
- BECK, U., 2007: Vynalézání politiky. K teorii reflexivní modernizace. Praha: Sociologické nakladatelství.
- CAMPBELL, D., 1992: *Writing Security. United States Foreign Policy and the Politics of Identity*. Manchester: Manchester University Press.
- CASTELLS, M., 2001: *The Internet Galaxy. Reflection on the Internet, Business, and Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Commission 2010: *Communication from Commission, Europe 2020. The Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth*. Brussels: EC COM. 3. 3. 2010.
- COSER, L., 1956: *The Functions of Social Conflict*. New York: The Free Press.
- DAHRENDORF, R., 1991: *Úvahy o revoluci v Evropě*. Praha: Evropský kulturní klub.
- DELANTY, G., 1995: *Inventing Europe. Idea, Identity, Reality*. Gordonsville, Virginia: Macmillan Press.
- DELANTY, G., 2003: *Community*. London, New York: Routledge.
- DELANTY, G., 2011: Cultural diversity, democracy and the prospect of cosmopolitanism: a theory of cultural encounters. *The British Journal of Sociology*, 62: 633-656.
- DELANTY, G. – RUMFORD, C., 2005: *Rethinking Europe. Social theory and the implications of Europeanization*. London, New York: Routledge.
- Economist, 2012a: The axeman goeth. *The Economist*, September 8th, p. 26.
- Economist, 2012b: Bad blood. *The Economist*, March 10th, p. 34.
- Economist, 2012c: The Danish answer. *The Economist*, June 2nd, p. 32.
- EDER, K., 2006: Europe's Borders. *The Narrative Construction of the Boundaries of Europe*. *European Journal of Social Theory* 9(2): 255-271.
- EDER, K., 2007: Europa als besonderer Kommunikationsraum. *Berliner Journal für Soziologie*, 17(1): 33-50.
- EDER, K. – KANTNER, C., 2000: Transnationale Resonanzstrukturen in Europa: Eine Kritik der Rede vom Öffentlichkeitsdefizit. Pp. 306-331. In: M. Bach (ed.). *Die Europäisierung nationaler Gesellschaften: Sonderheft 40 Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- EISENSTADT, N. S. – GIESEN, B., 2003: Konstrukce kolektivní identity. Pp. 261-374. In: M. Hroch (ed.). *Pohledy na národ a nacionalismus*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- FRASER, N., 1999: *Rethinking Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy*. Pp. 109-142. In: C. Calhoun (ed.). *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, MA: MIT Press.
- FRASER, N., 2007: *Rozvíjení radikální imaginace*. Praha: Filosofia.
- FRASER, N., 2013: *Transnationalizing the Public Sphere*. Cambridge: Polity.
- GIDDENS, A., 1998: *Důsledky modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- GELLNER, E., 2003: *Nacionalismus*. Brno: CDK.
- HABERMAS, J., 2001: *The Postnational Constellation. Political Essays*. Cambridge: Polity Press.
- HABERMAS, J., 2013: *K ustavení Evropy*. Praha: Filosofia.
- HELD, D., 1992: The Development of the Modern State. Pp. 72-120. In: S. Hall, B. Gieben (eds.). *Formations of modernity*. Cambridge: Polity Press.
- HOOVER, K., 1997: *The Power of Identity. Politics in a New Key*. Chatham, N. J.: Chatham.
- KLUSÁKOVÁ, L. – TEULIÈRES, L. (eds.), 2008: *Frontiers and Identities: Cities in Regions and Nations*. Pisa: Edizioni Plus, Pisa University Press.
- KOOPMANS, R., 2007: Who inhabits the European public sphere? Winners and Losers, Supporters and Opponents in Europeanised Political Debate. *European Journal of Political Research* 43: 186-210.
- KOOPMANS, R. – STATHAM, P. (eds.), 2010: *The Making of a European Public Sphere: Media Discourse and Political Contestation*. New York: Cambridge University Press.
- MARADA, R., 2003: *Kultura protestu a politizace každodennosti*. Brno: CDK.
- MORLEY, D., 2000: *Home Territories. Media, Mobility and Identity*. London, New York: Routledge.

- MORO, G., 2011: *Citizens in Europe. Civic Activism and the Community Democratic Experiment*. New York: Springer.
- MÜLLER, K., 2003: Koncept občanské společnosti: pokus o komplementární přístup. Tocquevillovské dědictví a giddensovská perspektiva. *Sociologický časopis* 39(5): 607-624.
- MÜLLER, K. B., 2006: The Civil Society-State Relationship in Contemporary Discourse: A Complementary Account from Giddens' Perspective. *The British Journal of Politics and International Relations* 8(2): 311-330.
- MÜLLER, K. B., 2008: *Evropa a občanská společnost. Projekt evropské identity*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- MÜLLER, K. B., 2012a: Význam (česko-německé) hranice ve 21. století. Pp. 9-29. In: B. Neuss, M. Niedobitek, L. Novotný, P. Rosůlek (eds.). *Kooperační vztahy v nové EU*. Praha: LIBRI.
- MÜLLER, K. B., 2012b: Veřejná sféra, identita a dilema politizace. Čtyři syntetické teze k evropeizaci občanské společnosti. *Politologická revue*, 2: 120-136.
- OFFE, C. – PREUSS, U., 1991: Democratic institutions and moral resources. Pp. 143-171. In: D. Held (ed.). *Political Theory Today*. Cambridge: Polity Press.
- OUTHWAITE, W., 2008: *European Society*. Cambridge: Polity Press.
- PITCH, R., 1993: Disturbed Identities: Social and Cultural Mutations in Contemporary Europe. Pp. 81-94. In: S. Garcia (ed.). *European Identity and the Search for Legitimacy*. London: Pinter.
- POPPER, K., 1993: Resumé filosofického myšlení: Interview II. *Reflexe* 9: 1-23.
- POPPER, K., 1998: *Život je řešení problémů. O poznání, dějinách a politice*. Praha: Mladá fronta.
- PŘIBÁŇ, J., 2007: *Právní symbolismus. O právu, času a evropské identitě*. Praha: Filosofia.
- RIFKIN, J., 2005: *Evropský sen. Jak evropská vize budoucnosti potichu zastíňuje Americký sen*. Praha: ELK.
- RISSE, T., 2010: *A Community of Europeans? Transnational Identities and Public Spheres*. Ithaca/London: Cornell University Press.
- SHILS, E., 1975: *Center and Periphery. Essays in Macro-Sociology*. Chicago: Chicago University Press.
- SCHMIDT, V., 2006: *Democracy in Europe. The EU and National Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- SCHMITT, C., 2007: *Pojem politična*. Praha, Brno: CDK/OIKOYMENH.
- STEVENSON, N., 2010: Kulturní občanství – otázky konzumerismu, spotřeby a politiky. Pp. 325-348. In: T. Edwards (ed.). *Kulturní teorie. Klasické a současné přístupy*. Praha: Portál.
- TAYLOR, Ch., 1989: *Source of the Self. The Making of Modern Identity*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- TRENZ, H. J., 2008: In Search of European Public Sphere. Between Normative Overstretch and Empirical Disenchantment. [On-line] RECON Online Working Paper 2008/7. [cit. 15. 1. 2011]. Dostupné z: <www.reconproject.eu/projectweb/portalproject/RECONWorkingPapers.html>.
- WALLERSTEIN, I. at al., 1998: *Kam směřují sociální vědy*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- WESSELS, B., 2008: Exploring the notion of Europeanization of Public Sphere and Civil Society in Fostering a Culture of Dialogue through the Concept of Proper Distance. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 3(23): 28-46.